

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief

Assendelft, B.M.E.

Citation

Assendelft, B. M. E. (2023, May 24). *Verfransing onder de loep: Nederlands-Frans taalcontact (1500-1900) vanuit historisch-sociolinguïstisch perspectief*. LOT dissertation series. LOT, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3618471>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 11 Conclusie

11.1 Inleiding

In dit proefschrift zijn de effecten van het Nederlands-Franse taalcontact op het Nederlandse taalgebruik onderzocht op het gebied van morfologie, lexicon en morfosyntaxis in de periode van 1500 tot 1900. Regionale invloed is buiten beschouwing gelaten door het onderzoek te richten op één locatie: Leiden. Met het speciaal voor dit doeleinde gebouwde *Language of Leiden*-corpus, waarin teksten uit acht verschillende perioden en zeven verschillende sociale domeinen zijn opgenomen, is het taalgebruik geanalyseerd op drie verschijnselen, die elk een taalniveau van het Nederlands representeren: leensuffixen (morfologie), leenwoorden (lexicon) en de relativa *denwelke* en *hetwelke* (morfosyntaxis). Deze analyses waren erop gericht om de invloed van het Frans op het Nederlandse taalgebruik te achterhalen, om zo een beter beeld te verkrijgen van de historische taalcontactsituatie tussen het Nederlands en het Frans dan er tot nu toe in de onderzoeksliteratuur is te vinden. Wat was de daadwerkelijke invloed van het Frans op het Nederlands? Kan er op basis van het in dit proefschrift uitgevoerde onderzoek geconcludeerd worden dat het Nederlands ‘verfranst’ was of juist niet, of is het beeld genuanceerder dan dat?

Dit hoofdstuk geeft de algemene conclusies die uit het onderzoek als geheel getrokken kunnen worden. In paragraaf 11.2 geef ik eerst de conclusies per taalniveau. Hierbij ga ik in op de belangrijkste resultaten voor elk van de variabelen, met periode en domein als de belangrijkste variabelen. Deze resultaten koppel ik vervolgens aan de algemene onderzoeksvraag. In paragraaf 11.3 worden de conclusies uit paragraaf 11.2 op een andere manier geordend: hier is het de vraag welke bevindingen kunnen worden gezien als argumenten vóór een sterke invloed van het Frans op het Nederlands, en daarmee voor een sterke ‘verfransing’ van het Nederlands, en welke resultaten kunnen worden gezien als argumenten tegen de stelling dat het Nederlands een sterke invloed van het Frans heeft ondergaan. Vervolgens worden in paragraaf 11.4 op basis van deze bevindingen algemene conclusies getrokken die antwoord geven op de algemene onderzoeksvraag wat de invloed van het Frans op het Nederlandse taalgebruik is geweest tussen 1500 en 1900.

11.2 Conclusies per taalniveau

11.2.1 Morfologie: leensuffixen

Bij de leensuffixanalyse heb ik het gebruik onderzocht in het *LOL*-corpus van 37 suffixen die uit het Frans afkomstig zouden zijn. Allereerst is de vraag beantwoord hoe het gebruik van deze leensuffixen zich ontwikkelde tussen 1500 en 1900 en wat de verschillen in gebruiksfrequentie waren tussen de verschillende sociale domeinen in het *LOL*-corpus. Er bleek een gestage diachrone toename te zijn in het gebruik van de leensuffixen in de zestiende en zeventiende eeuw; de periode 1700–1749 vormde de periode met het hoogste leensuffixgebruik. Tussen 1750 en 1899 nam de frequentie van de leensuffixen vervolgens weer gestaag af. Dit patroon is te zien als de tokenfrequenties in de verschillende perioden met elkaar worden vergeleken, waarbij alle voorkomens van de leensuffixen zijn meegeteld, maar ook als de typefrequenties worden vergeleken, waarbij alle lexicale items die een leensuffix bevatten slechts één keer per periode zijn meegeteld.

Bij uitsplitsing van de leensuffixen naar sociaal domein bleek er een onderscheid te kunnen worden gemaakt tussen de zogeheten administratieve domeinen (Academie, Economie, Liefdadigheid en Religie) aan de ene kant en de niet-administratieve domeinen (Literatuur, Privé en Publieke Opinie) aan de andere kant. De groep van de administratieve domeinen maakte meer gebruik van leensuffixen dan de groep niet-administratieve domeinen. Het Frans heeft met andere woorden meer invloed gehad op de administratieve domeinen dan op de niet-administratieve domeinen, althans wat de leensuffixen betreft. De hogere leensuffixfrequenties in de administratieve domeinen waren te zien in vrijwel de gehele periode van vierhonderd jaar die het *LOL*-corpus beslaat. Twee van de administratieve domeinen, Academie en Liefdadigheid, vertoonden echter een ander patroon dan de rest: niet alleen hadden beide domeinen veel hogere frequenties leensuffixen dan de andere domeinen in vrijwel alle perioden, maar ook waren dit de enige twee domeinen waarbij een gestage diachrone toe- en afname te zien was vergelijkbaar met de toe- en afname bij uitsplitsing van de resultaten alleen naar periode en niet naar periode en sociaal domein. Bij de andere domeinen bleef het leensuffixgebruik veel stabiel gedurende de eeuwen. Er was hierbij echter wel een verschil tussen de token- en de typefrequentie: wanneer naar het aantal types werd gekeken per periode en per sociaal domein in plaats van naar het aantal tokens, dan bleek dat de frequenties in het domein Liefdadigheid vergelijkbaar waren met alle

andere domeinen en dat alleen Academie hogere typefrequenties had dan de rest. Het is daarmee zinvol gebleken om een onderscheid te maken tussen het gebruik van tokens leensuffixen en dat van types leensuffixen.

Wanneer alleen naar de token- en typefrequenties per periode wordt gekeken, moet dus worden geconcludeerd dat de zestiende- en zeventiende-eeuwse perioden gekenmerkt worden door toenemende invloed van het Frans op het Nederlands. Deze invloed bereikt zijn hoogtepunt in de eerste helft van de achttiende eeuw, en neemt weer af in de tweede helft van de achttiende en in de negentiende eeuw. Wanneer echter ook de domein-dimensie erbij wordt betrokken, dan moet dit beeld genuanceerd worden. Aangezien voor de meeste domeinen het aantal leensuffixen diachroon vrij stabiel blijft, kan voor deze domeinen niet dezelfde conclusie worden getrokken als voor de resultaten waarbij geen onderscheid wordt gemaakt tussen de domeinen. De enige conclusie over diachrone toe- en afnames van leensuffixen die kan worden getrokken voor alle domeinen, is dat het aantal leensuffixen afneemt in de negentiende eeuw ten opzichte van de achttiende eeuw. Alleen Academie en Liefdadigheid laten de diachrone toe- en afnemende leensuffixfrequentie zien die ook opgaat voor de algemene resultaten. Ook hebben deze twee domeinen een hoger leensuffixgebruik dan de andere vijf domeinen, althans wanneer naar de tokenfrequenties wordt gekeken. Bij de typefrequenties is Academie het enige domein dat afwijkt van de rest met hoge typefrequenties. Wat betreft tokenfrequenties hebben Academie en Liefdadigheid dus de meeste invloed van het Frans ondergaan, maar op het gebied van variatie in woordtypen heeft alleen Academie meer onder invloed gestaan van het Frans dan de andere domeinen. In elk geval toont de leensuffixanalyse aan dat het gebruik van leensuffixen afhankelijk is van het domein en dat domeinen met formeler taalgebruik (de administratieve domeinen) meer Franse leensuffixen bevatten dan minder formele genres.

Het beeld van de invloed van het Frans wordt nog verder genuanceerd wanneer gekeken wordt naar de frequentie van de individuele leensuffixen. Het bleek dat enkele suffixen, met name *-eren*, heel frequent voorkomen in het corpus, terwijl andere leensuffixen helemaal niet of maar heel sporadisch voorkomen. Ook komen sommige leensuffixen vaak voor in het ene domein, terwijl hetzelfde leensuffix niet of vrijwel niet voorkomt in een ander sociaal domein. Van de 37 suffixen die het Frans aan het Nederlands heeft uitgeleend en die in dit onderzoek zijn onderzocht, hebben dus niet alle leensuffixen een even grote invloed gehad op het Nederlandse taalgebruik. Van leensuffixen

die maar zeer zelden voorkomen kan niet gezegd worden dat het Frans door deze leensuffixen veel invloed op het Nederlandse taalgebruik heeft gehad.

Sommige zeer frequente woorden met een leensuffix bleken karakteristiek te zijn voor een sociaal domein, zoals *curateur* voor de Academie en *comparant* voor Liefdadigheid. Dit was een aanleiding om de verhouding te onderzoeken tussen woorden met een leensuffix die tot de terminologie van een bepaald sociaal domein gerekend kunnen worden en woorden die algemenere gebruiksmogelijkheden hebben. Het bleek dat ruim de helft van alle woordtypen met een leensuffix tot de algemene omgangstaal kon worden gerekend en dat de rest specifiek was voor één domein of uitsluitend in de administratieve domeinen gebruikt werd. Per leensuffix verschilde de verhouding tussen terminologie en algemene woordenschat echter: met name werkwoorden met het leensuffix *-eren* en zelfstandige naamwoorden op *-atie* bleken vaker domein-specifieke woorden dan algemene woorden te zijn, terwijl suffixen als *-aard* en *-ees* juist alleen maar gebruikt werden in woorden die een algemene toepassing hebben. Franse leensuffixen zijn dus niet voorbehouden aan woorden die in een beperkt deel van de samenleving worden gebruikt en bijvoorbeeld alleen in de administratieve of juridische taal voorkomen, maar hebben ook invloed gehad op het algemene taalgebruik.

Tot slot is er gekeken naar de integratie van de leensuffixen in de Nederlandse morfologie. Dit is gedaan door de productiviteit van elk van de leensuffixen te onderzoeken, waarbij een leensuffix werd beschouwd als productief als het aan een inheemse of uitheemse stam was gehecht en daarmee een woord vormde dat niet uit het Frans (of een andere taal) was overgenomen. Bij twee derde van de leensuffixen die in het *LOL*-corpus zijn aangetroffen bleek er inderdaad minstens één woordtype te zijn dat productief was gevormd in het Nederlands. Veruit de meeste woorden met een leensuffix waren echter in hun geheel leenwoorden: bijna 90 procent. Ook werden slechts 3 van de 37 leensuffixen alleen maar in productief gevormde woorden aangetroffen. Hoewel de meeste leensuffixen dus wel ingezet kunnen worden voor de vorming van nieuwe woorden in het Nederlands en daarmee deel van de Nederlandse morfologie uitmaken, zijn de meeste van deze suffixen echter maar zeer beperkt ingezet voor woordvorming en zijn ze vaak alleen maar of vrijwel alleen maar deel van leenwoorden. In dat opzicht is de invloed van het Frans op de Nederlandse morfologie dus beperkt geweest.

Samenvattend komt er uit de leensuffixanalyse een genuanceerd beeld naar voren van de mate waarin het Frans het Nederlands heeft

beïnvloed. Aan de ene kant kan gezegd worden dat er duidelijk sprake is van Franse invloed: veruit de meeste van de onderzochte leensuffixen worden in meer of mindere mate gebruikt tussen de zestiende en negentiende eeuw, en het gebruik van het aantal suffixen neemt toe gedurende de zestiende en zeventiende eeuw. Daarnaast maken deze leensuffixen deel uit van zowel terminologische woorden als van woorden die algemeen kunnen worden gebruikt, waarmee het Frans dus het taalgebruik heeft beïnvloed van een breed deel van de samenleving. Aan de andere kant kan het effect van het taalcontact met het Frans genuanceerd worden. De mate van invloed van het Frans is domein-afhankelijk: administratieve domeinen, en met name de domeinen Academie en Liefdadigheid, hebben veel meer onder invloed gestaan van het Frans dan de andere domeinen. Ook zijn er maar enkele leensuffixen die veel worden gebruikt in het Nederlands; andere suffixen komen maar sporadisch voor. Tot slot worden lang niet alle leensuffixen ingezet voor woordvorming in het Nederlands en zijn nieuwvormingen sowieso zeldzaam, wat betekent dat het Frans ook een beperkte invloed heeft gehad op de morfologie van het Nederlands.

11.2.2 *Lexicon: leenwoorden*

Op het taalniveau van het lexicon zijn leenwoorden onderzocht die uit het Frans komen. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen leenwoorden die zeker uit het Frans komen en leenwoorden die mogelijk uit het Frans zijn ontleend, maar waarvan de etymologie niet zeker is. Net als bij de leensuffixanalyse zijn ook voor de leenwoorden de resultaten uitgesplitst naar periode en sociaal domein. De uitkomsten van het leenwoorden- en leensuffixonderzoek zijn ook met elkaar vergeleken om te zien of de patronen die uit de beide analyses naar voren komen dezelfde zijn.

De patronen bleken inderdaad in hoge mate overeen te komen. Net als bij de leensuffixen kwam bij de leenwoorden naar voren dat er een toename van het aantal leenwoorden te zien was van de zestiende naar de zeventiende eeuw, met een piek in de eerste helft van de achttiende eeuw en in de perioden daarna een daling. Dit patroon was zowel te zien wanneer de tokenfrequenties per periode met elkaar werden vergeleken als wanneer de typefrequenties werden vergeleken, waarbij elk lexicaal item per periode één keer werd meegeteld. Bovendien was het patroon van een diachrone stijging en daarna een daling te zien

niet alleen wanneer naar de leenwoorden werd gekeken die zeker uit het Frans komen, maar ook wanneer de leenwoorden die zeker of mogelijk uit het Frans komen bij elkaar werden geteld en eveneens wanneer alleen werd gekeken naar de leenwoorden die geen Frans leensuffix hebben. Kortom: over het algemeen geldt dat er meer leenwoorden worden gebruikt als er ook meer leensuffixen worden gebruikt, en omgekeerd.

Bij uitsplitsing van de leenwoorden naar sociaal domein is het beeld in grote lijnen ook hetzelfde als bij de leensuffixen, hoewel er ook verschillen zijn. De onderscheiding tussen vergelijkingen met leenwoorden die zeker uit het Frans komen en leenwoorden die zeker of mogelijk uit het Frans komen, bleek relevant te zijn bij de verschillen tussen de domeinen. Wanneer de resultaten van de leenwoorden die zeker en mogelijk uit het Frans komen bij elkaar werden opgeteld, vormden drie van de vier administratieve domeinen (Academie, Liefdadigheid en Economie) de drie domeinen met het hoogste aantal leenwoorden, terwijl Privé en Literatuur net als bij de leensuffixen de laagste aantallen leenwoorden van alle domeinen hadden. In tegenstelling tot de leensuffixen bleef Religie echter achter bij Publieke Opinie wat betreft het aantal zekere of mogelijke Franse leenwoorden. Wanneer alleen de resultaten van de leenwoorden die zeker uit het Frans komen werden meegenomen, dan had Publieke Opinie zelfs ongeveer even veel Franse leenwoorden als het domein Liefdadigheid.

Een uitsplitsing van de leenwoorden per periode en per sociaal domein gaf voor de meeste domeinen ongeveer hetzelfde beeld in het diachrone verloop van de leenwoordfrequentie als bij de leensuffixfrequentie het geval was. Religie en in mindere mate Academie en Economie waren domeinen waarbij de diachrone ontwikkelingen van de leenwoorden en de leensuffixen enigszins van elkaar afweken.

Uit het leenwoordenonderzoek komt dus, net als uit het leensuffixonderzoek, naar voren dat er in de zestiende- en zeventiende-eeuwse perioden sprake is van een toenemende invloed van het Frans op het Nederlands, dat de eerste helft van de achttiende eeuw het hoogtepunt van de invloed van het Frans op het Nederlands vormt, en dat de tweede helft van de achttiende eeuw en de negentiende eeuw perioden zijn waarin de invloed van het Frans op het Nederlands weer afneemt. Ook in het gebruik van leenwoorden is er, net als bij de leensuffixen, echter een verschil te zien tussen verschillende domeinen. Er is wel enigszins een onderscheid te maken tussen administratieve domeinen aan de ene kant en niet-administratieve domeinen aan de andere kant, maar Religie vormt hierop een uitzondering: dit

administratieve domein heeft minder Franse leenwoorden dan het niet-administratieve domein Publieke Opinie. Ook uit de leenwoordanalyse kan dus worden geconcludeerd dat het gebruik van leenwoorden domeinafhankelijk is en dat de invloed van het Frans groter is geweest in het ene domein, bijvoorbeeld Academie, dan in het andere domein, bijvoorbeeld Literatuur. Een vergelijking tussen de leenwoord- en leensuffixanalyse heeft echter wel duidelijk gemaakt dat de twee onderzoeken enigszins andere resultaten opleveren, en dat beide onderzoeken dus uitgevoerd moeten worden om een zo compleet mogelijk beeld van de gevolgen van het taalcontact met het Frans voor het Nederlandse taalgebruik te krijgen.

Naast de invloed van de variabelen periode en domein op het gebruik van Franse leenwoorden in het *LOL*-corpus zijn ook vijf andere analyses met de leenwoorden uitgevoerd om op die manier een completer beeld te krijgen van de Nederlands-Franse taalcontactsituatie. Allereerst is de frequentieverhouding tussen de verschillende woordsoorten waartoe de leenwoorden behoren onderzocht. Daarmee kan de intensiteit van het taalcontact worden bepaald. Zelfstandige naamwoorden bleken veruit het vaakst ontleend te worden: ruim driekwart van alle leenwoordtypen was een zelfstandig naamwoord. Het bleek echter van het domein afhankelijk te zijn welke woordsoort hierna het frequentst was bij de leenwoorden: bij de meeste domeinen werden er meer ontleende werkwoorden dan ontleende bijvoeglijke naamwoorden gebruikt, behalve bij Literatuur en Publieke Opinie, waar het precies omgekeerd was. Naast deze drie frequente woordsoorten zijn ook nog enkele tussenwerpsels, voorzetsels en telwoorden aan het Frans ontleend, maar die kwamen maar zeer sporadisch voor in het *LOL*-corpus. Wel bleek het gebruik van verschillende woordsoorten in enige mate domeinafhankelijk te zijn. Zeker het feit dat er ook voorzetsels zijn ontleend, geeft aan dat er sprake moet zijn geweest van een redelijk intens taalcontact tussen het Nederlands en het Frans, aangezien grammaticale elementen als voorzetsels volgens ontleningshiërarchieën lastiger te ontlenen zijn dan zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden. Aan de andere kant duidt het feit dat er vooral inhoudswoorden (en met name zelfstandige naamwoorden) zijn ontleend op een minder intense taalcontactsituatie.

Ten tweede is voor elk leenwoordtype bepaald in welke periode dit leenwoord uit het Frans was ontleend. Het bleek dat het grootste deel van de leenwoorden al in of voor de zestiende eeuw was ontleend; de zestiende eeuw vormde de periode met het hoogste aantal eerste

attestaties in het Nederlands van Franse leenwoorden in het *LOL*-corpus. Wanneer naar het jaar van ontlening van de leenwoorden wordt gekeken, moet dus geconcludeerd worden dat de zestiende eeuw de eeuw is van de meeste Franse invloed op het Nederlands. Het feit dat niet de zestiende eeuw de hoogste token- en typefrequenties leenwoorden heeft, maar dat de zeventiende en achttiende eeuw hogere frequenties hebben, heeft ermee te maken dat leenwoorden vaak niet direct in de periode van de eerste in etymologische woordenboeken vermelde attestatie in het corpus voorkomen, en dat oudere leenwoorden frequenter worden gebruikt in de zeventiende en achttiende eeuw. Het blijkt echter van het sociale domein af te hangen wat de ouderdom van de leenwoorden precies is. Zo heeft Liefdadigheid relatief veel leenwoorden die al heel vroeg, vóór de aanvang van het *LOL*-corpus, aan het Frans zijn ontleend, terwijl er geen enkel leenwoord uit dit domein in de negentiende eeuw is ontleend. Aan de andere kant zijn in het Privédomein relatief veel woorden ontleend tijdens de looptijd van het corpus en worden er in dat domein dus juist meer eigentijdse leenwoorden gebruikt. Wat de overname van nieuwe woorden betreft lijkt het dus afhankelijk te zijn van het domein in hoeverre dat onder invloed heeft gestaan van het Frans tijdens de looptijd van het corpus.

Een analyse van het gebruik van individuele leenwoorden in het *LOL*-corpus, waarbij is gekeken naar de frequentie van elk lexicaal item in elke periode van het *LOL*-corpus, maakt duidelijk dat het algemene beeld van het verloop van de leenwoordfrequentie door de tijd heen, met een stijging, een piek in de achttiende eeuw en vervolgens een daling, lang niet voor alle afzonderlijke leenwoorden opgaat. Sommige leenwoorden komen in de vroegste perioden van het corpus voor en verdwijnen later weer, andere verschijnen juist pas in de laatste perioden in het corpus, sommige leenwoorden hebben een piek in de zestiende eeuw, andere in de negentiende eeuw, terwijl weer andere stabiel in gebruik blijven door de tijd heen. Daarnaast verschilt de frequentie van leenwoorden onderling in hoge mate: sommige leenwoorden komen maar één of twee keer in het corpus voor, terwijl andere leenwoorden tientallen of zelfs honderden keren kunnen worden aangetroffen. Elk Frans leenwoord heeft dus zijn eigen geschiedenis en volgt zijn eigen tijdpad. Dit nuanceert het algemene beeld van de ontwikkeling van het gebruik van Franse leenwoorden dus: wanneer naar het totaal van alle leenwoorden wordt gekeken, dan komen de meeste leenwoorden voor in de eerste helft van de achttiende eeuw, maar als er op het niveau van individuele leenwoorden wordt gekeken, dan komen niet alle leen-

woorden voor in deze periode of zijn het frequentst in deze periode. Voor elk van de afzonderlijke leenwoordtypen kan de frequentiepiek ook in een andere periode dan de eerste helft van de achttiende eeuw liggen.

Net als bij de leensuffixen is ook bij de leenwoorden een indeling gemaakt in algemene en terminologische woordenschat. Deze analyse liet zien dat de overgrote meerderheid – ongeveer twee derde – van de Franse leenwoordtypen tot de algemene woordenschat behoorde. De werkwoorden vormden de woordsoort met de meeste terminologische woordenschat. Deze resultaten bevestigen die van de Franse leensuffixen en geven aan dat Franse leenwoorden niet slechts in een beperkt deel van de samenleving werden gebruikt, maar dat het grootste deel van de leenwoorden ook tot het taalgebruik van een groter deel van de samenleving behoorde.

Tot slot is de integratie van leenwoorden in het Nederlands onderzocht, waarbij de vraag was of alle leenwoorden zodanig waren aangepast dat ze in het Nederlandse morfologische systeem pasten, en ook was de vraag of deze aanpassing al direct bij ontlending plaatsvond, of pas na enige tijd. Het bleek dat alle leenwoorden die in de context waarin ze voorkomen een morfologische aanpassing aan het Nederlands behoeven (bijvoorbeeld een werkwoords- of meervoudsuitgang, een diminutiefsuffix etc.) ook aan het Nederlandse morfologische systeem waren aangepast. Bij sommige woorden was geen morfologische aanpassing aan het Nederlands nodig, waardoor voor deze woorden alleen het feit dat ze in een Nederlandse tekst werden gebruikt een aanwijzing was dat ze daadwerkelijk tot het Nederlandse lexicon konden worden gerekend. Wanneer naar het gebruik van leenwoorden in het *LOL*-corpus werd gekeken in de periode waarin deze leenwoorden ook voor het eerst in het Nederlands waren geattesteerd, dan is er bewijs te vinden voor de stelling van Poplack & Dion (2012) dat leenwoorden direct bij ontlening al kunnen worden aangepast aan de morfologie van de ontvangende taal: verschillende leenwoorden hadden in hun eerste attestatie in het *LOL*-corpus (die in sommige gevallen ook de eerste attestatie van dit leenwoord in een Nederlandse tekst betrof) al Nederlandse affixen.

Net als uit het leensuffixonderzoek komt uit het leenwoordenonderzoek dat met het *LOL*-corpus is gedaan naar het gebruik van Franse leenwoorden een genuanceerd beeld over de effecten van het Nederlands-Franse taalcontact naar voren. Allereerst is het complex om een periode aan te wijzen waarin het Frans de grootste invloed had. Wanneer naar de resultaten van alle leenwoorden samen wordt gekeken,

dan ligt het hoogtepunt van de invloed van het Frans in de eerste helft van de achttiende eeuw; de zestiende en zeventiende eeuw worden gekenmerkt door een toenemende Franse invloed. Als daarentegen wordt gekeken naar het jaar van ontlening, dan blijkt dat de meeste woorden zijn ontleend in de zestiende eeuw: vanuit dit perspectief is niet de eerste helft van de achttiende eeuw, maar de zestiende eeuw het hoogtepunt van de Franse invloed op het Nederlands. Wanneer naar individuele leenwoorden wordt gekeken, dan is het beeld weer anders: elk leenwoord heeft zijn eigen geschiedenis, en de periode waarin het gebruik van elk afzonderlijk leenwoord zijn hoogtepunt bereikt is ook verschillend. Op individueel woordniveau hoeft de invloed van het Frans dus niet het grootst te zijn geweest in de eerste helft van de achttiende eeuw.

Hoe groot is de invloed van het Frans daadwerkelijk geweest? Aan de ene kant is het duidelijk dat het Frans het Nederlandse lexicon heeft beïnvloed: in alle perioden en in alle domeinen komen Franse leenwoorden voor; er is geen enkele tekst in het *LOL*-corpus aanwezig waarin geen Franse leenwoorden voorkomen. Daarnaast behoren de meeste Franse leenwoorden tot de algemene woordenschat, waarmee het duidelijk is dat het Frans niet alleen invloed heeft gehad op specifieke vaktaal, maar juist ook op het Nederlands dat in een breder deel van de samenleving werd gebezigd. Bovendien blijken de Franse leenwoorden geïntegreerd te worden in de Nederlandse morfologie, waarmee de leenwoorden tot de Nederlandse woordenschat gaan behoren en het Frans dus invloed heeft gehad op de samenstelling van het Nederlandse lexicon. Aan de andere kant kan gesteld worden dat het Nederlands-Franse taalcontact slechts beperkt veranderingen teweeg heeft gebracht in het lexicon. Zo heeft het Frans niet elke woordsoortcategorie even veel beïnvloed: terwijl er veel zelfstandige naamwoorden zijn ontleend, zijn er weinig grammaticale woorden als voorzetsels ontleend. Daarnaast heeft het Frans op het ene sociale domein meer invloed gehad dan op het andere, aangezien er in het ene domein meer leenwoorden worden gebruikt dan in het andere.

11.2.3 Morfosyntaxis: *relativa* dewelke en hetwelk

Het derde taalniveau dat is onderzocht, is de morfosyntaxis. Hierbij is gekeken naar het gebruik van de betrekkelijke voornaamwoorden *dewelke* en *hetwelk*. Deze *relativa* zijn wel in verband gebracht met Franse invloed,

maar het is nooit empirisch onderzocht of het gebruik van deze relativa daadwerkelijk samenhangt met taalcontact met het Frans. Door de diachrone ontwikkeling van het gebruik van deze relativa en hun frequentie in de verschillende sociale domeinen in het *LOL*-corpus te vergelijken met de resultaten voor periode en domein die bij de leensuffix- en leenwoordenanalyse zijn verkregen, kan bekeken worden of de patronen met elkaar overeenkomen.

Het gebruik van *dewelke* en *betwelk* is vergeleken met het gebruik van de andere betrekkelijke voornaamwoorden in het Nederlands: naast *dewelke* zijn dat *die*, *wie* en *welke* voor de mannelijke en vrouwelijke vormen en de meervoudsvormen en naast *betwelk* zijn het *dat*, *wat*, *welk* en *betgeen* voor de onzijdige enkelvoudsvormen. Wanneer naar de diachrone ontwikkeling van de frequenties van *dewelke* en *betwelk* wordt gekeken, dan blijkt dat het aandeel van deze relativa in het geheel van betrekkelijke voornaamwoorden afneemt in de loop van de tijd. Dit is een resultaat dat niet overeenkomt met de uitkomsten van het leensuffix- en leenwoordenonderzoek, want daar nam het gebruik pas af in de tweede helft van de achttiende eeuw. Er bleek daarentegen wel een domeinverschil te zijn in het gebruik van *dewelke* en *betwelk* dat overeenkomt met het leensuffix- en leenwoordenonderzoek: de administratieve domeinen lieten een hoger gebruik zien van de relativa *dewelke* en *betwelk* dan de niet-administratieve domeinen. Wanneer de resultaten echter naar zowel domein als periode worden uitgesplitst, dan komen de frequentieverhoudingen tussen de verschillende perioden bij de meeste domeinen niet met elkaar overeen. Alleen bij Literatuur is het opvallend dat *betwelk* het frequentst was in de periode 1550–1599, de periode die ook de meeste leensuffixen en leenwoorden bevat in dit domein, en dat de enige attestatie van *dewelke* in dit domein ook in deze periode werd gevonden. Bij alle andere domeinen wijken de perioden waarin *betwelk* en/of *dewelke* het frequentst zijn echter af van de perioden waarin de meeste leenwoorden en leensuffixen in dat domein worden gebruikt. Wat de dimensie van het sociale domein betreft is er dus wel een aanwijzing dat *dewelke* en *betwelk* door het Frans zijn beïnvloed, maar de dimensie periode geeft juist het tegenovergestelde aan. Aangezien beide dimensies belangrijk zijn om met dit onderzoek te kunnen bevestigen dat *dewelke* en *betwelk* in verband gebracht kunnen worden met het Frans, moet worden geconcludeerd dat in het *LOL*-corpus geen bewijs is gevonden voor invloed van het Frans op de relativa *dewelke* en *betwelk*.

11.3 Verfransing? Argumenten voor en tegen

Uit de conclusies per taalverschijnsel in de paragraaf hiervoor kan al opgemaakt worden dat het beeld dat is ontstaan van de invloed van het Frans op het Nederlands genuanceerd is. In deze paragraaf worden de argumenten voor en tegen een grote invloed van het Frans gegroepeerd: als alle drie de onderzochte taalniveaus bij elkaar worden genomen, welk bewijs is er dan gevonden voor een grote invloed van het Frans op het Nederlands, en welk bewijs is er dat het Frans juist geen grote invloed heeft gehad? Eerst bespreek ik de argumenten vóór een grote invloed, daarna de argumenten die ertegen pleiten.

Argumenten voor grote invloed

Er zijn diverse argumenten voor een verregaande invloed van het Frans op het Nederlands. Ten eerste kwam uit zowel het onderzoek naar de Franse leensuffixen als het onderzoek naar de Franse leenwoorden naar voren dat het aandeel leensuffixen en leenwoorden in het *LOL*-corpus stijgt gedurende de zestiende en zeventiende eeuw, en dat het gebruik zijn hoogtepunt bereikt in de eerste helft van de achttiende eeuw. Dit was zowel bij de tokens als bij de types het geval. In deze zin worden de zestiende en zeventiende eeuw dus gekenmerkt door een toenemende invloed van het Frans, en kan de eerste helft van de achttiende eeuw aangewezen worden als de periode waarin de invloed van het Frans op het Nederlands het grootst was. Er is in dit opzicht dus een periode aan te wijzen die het meest ‘verfranst’ was.

Ten tweede wijzen de resultaten van de categorisering in ‘algemene’ en ‘terminologische’ woordenschat erop dat het Frans niet alleen de woordenschat heeft beïnvloed die maar in een specifiek deel van de samenleving werd gebezigd, bijvoorbeeld in de overheidsadministratie of in het notarieel recht, maar ook op de woordenschat die algemener kon worden gebruikt. Bij zowel de leensuffixen als de leenwoorden bleek het grootste deel van de woordtypen tot de algemene woordenschat te behoren en niet tot de terminologie. Dit geeft aan dat het Frans de Nederlandse woordenschat in het algemeen heeft beïnvloed en dat de meeste leenwoorden en woorden met een leensuffix dus in een breed deel van de samenleving gebruikt konden worden.

Ten derde kan het feit dat er ook enkele voorzetsels uit het Frans zijn ontleend als argument gezien worden voor een grote invloed van het Frans. Uit ontleningshiërarchieën blijkt dat grammaticale elementen –

waaronder ook voorzetsels vallen – minder snel worden ontleend dan woordsoorten als zelfstandige naamwoorden of werkwoorden. Wanneer er dus grammaticale elementen worden ontleend, dan kan dit wijzen op meer dan alleen oppervlakkig taalcontact.

Tot slot bleek uit de leenwoordanalyse dat leenwoorden die in het *LOL*-corpus voorkwamen in het Nederlands werden geïntegreerd, ook direct bij ontlening al. De leenwoorden zijn dus deel gaan uitmaken van de Nederlandse woordenschat. Daarbij kwam uit de leensuffix-analyse dat de meeste leensuffixen ook ingezet konden worden voor de vorming van nieuwe woorden in het Nederlands, waarmee deze suffixen dus deel zijn gaan uitmaken van de Nederlandse morfologie. Het Frans heeft dus een duidelijke invloed gehad op het Nederlands op het gebied van morfologie en lexicon.

Argumenten tegen grote invloed

Hoewel er dus resultaten zijn die wijzen op een grote invloed van het Frans, kan uit andere resultaten precies de tegenovergestelde conclusie worden getrokken. Allereerst is de mate van invloed van het Frans op de morfologie en het lexicon van het Nederlands afhankelijk van het sociale domein: in de administratieve domeinen, die meer formele teksten bevatten, is de invloed op het gebied van morfologie en lexicon groter dan in de niet-administratieve domeinen. Niet alle delen van de samenleving zijn dus even veel beïnvloed door het Frans. Daarnaast verschilt het ook per domein wanneer de invloed van het Frans het grootst was: niet alle domeinen volgen het diachrone verloop van de algemene resultaten, met een piek in de eerste helft van de achttiende eeuw.

Ten tweede hebben niet alle afzonderlijke leensuffixen en leenwoorden even veel effect gehad op het taalgebruik. Sommige leensuffixen komen niet of nauwelijks voor in het corpus, terwijl andere leensuffixen zeer frequent zijn. Bij leenwoorden geldt precies hetzelfde: sommige leenwoorden komen maar één keer voor in het corpus, terwijl andere meer dan honderd keer worden gebruikt. Bovendien vertonen niet alle leenwoorden hetzelfde tijdpad: sommige leenwoorden komen gedurende de hele tijd van het corpus voor, andere alleen in de eerste of juist in de laatste perioden, sommige stijgen in frequentie, andere dalen en weer andere blijven een gelijke frequentie houden. Het algemene

beeld van een piek in de achttiende eeuw gaat dus niet voor de afzonderlijke woorden op.

Ten derde is er geen bewijs gevonden voor de hypothese dat het Frans invloed heeft gehad op de morfosyntaxis van het Nederlands. Uit dit onderzoek kan dus alleen geconcludeerd worden dat het taalcontact met het Frans taalveranderingen teweeg heeft gebracht in de morfologie en het lexicon van het Nederlands. Invloed op syntactische patronen wordt gezien als een kenmerk van intense taalcontactsituaties. Aangezien dit in dit onderzoek niet kon worden aangetoond voor de Nederlands-Franse taalcontactsituatie, is er op dit punt geen argument vóór een grote invloed van het Frans.

Ten vierde kan er op twee punten die bij de argumenten vóór een grote invloed zijn benoemd worden genuanceerd. Het is weliswaar zo dat er voorzetsels zijn ontleend en dat dit kan duiden op intensief taalcontact met het Frans, maar aan de andere kant kwamen er maar twee Franse voorzetsels voor in het corpus en behoren veruit de meeste leenwoorden tot de zelfstandige naamwoorden, een categorie die altijd als eerste wordt ontleend als er taalcontact is. Ook bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden zijn relatief makkelijk te ontleen. Daarbij kan bij de integratie van de leensuffixen worden tegengeworpen dat er weliswaar voor de meeste leensuffixen bewijs is dat deze geïntegreerd zijn, maar dat aan de andere kant veruit de meeste woorden met een leensuffix als geheel leenwoorden zijn en dat deze dus geen bewijs voor integratie vormen.

11.4 Algemene conclusies

Met de hierboven gegeven samenvattingen van de conclusies die uit het onderzoek met het *LOL*-corpus getrokken kunnen worden, kan nu een antwoord gegeven worden op de algemene onderzoeksvraag wat de daadwerkelijke invloed van het Frans op het Nederlands is geweest tussen 1500 en 1900. Het is gebleken dat de vraag of het Nederlands als ‘verfranst’ gezien kan worden of niet, afhangt van het gekozen perspectief. Allereerst is uit het onderzoek gebleken dat het Frans op het niveau van het lexicon en de morfologie invloed heeft gehad op het Nederlands, maar er is geen bewijs gevonden dat ditzelfde gezegd kan worden voor de morfosyntaxis van het Nederlands. Hierdoor is er dus geen bewijs gevonden dat het Frans alle taalniveaus van het Nederlands heeft beïnvloed en in die zin kan er dus niet van een heel grote invloed van het Frans gesproken worden.

Voor de morfologie en het lexicon kan er een periode aangewezen worden waarin de invloed van de Frans als het grootst gezien kan worden: de periode 1700–1749. In dat opzicht bevestigen de resultaten het beeld in de literatuur, die het hoogtepunt van de verfransing in Nederland in de achttiende eeuw situeert (bijv. Frijhoff 1989: 594–598). Aan de andere kant kunnen er vraagtekens gezet worden bij de claim dat de eerste helft van de achttiende eeuw het hoogtepunt van de Franse invloed vormde, omdat dit niet opgaat voor alle sociale domeinen en voor alle individuele leenwoorden. Daarnaast zijn de meeste leenwoorden die in die periode worden gebruikt al veel eerder aan het Frans ontleend.

De mate van invloed van het Frans blijkt domein-afhankelijk te zijn, waarbij over het algemeen geldt dat er meer leenwoorden en leensuffixen voorkomen in formelere (administratieve) sociale domeinen. Afhankelijk van het domein zijn de effecten van het taalcontact met het Frans op de morfologie en het lexicon dus groter of kleiner geweest. Het feit dat de administratieve domeinen meer onder invloed hebben gestaan van het Frans, betekent echter niet dat het overgrote deel van de Franse leenwoorden tot het administratieve taalgebruik gerekend kan worden: de meeste leenwoorden hebben juist algemene gebruiksfuncties, wat weer wijst op invloed van het Frans op het taalgebruik van een breed deel van de samenleving en daarmee op een uitgebreide beïnvloeding van het Frans.

De ontlening van verschillende woordsoorten wijst aan de ene kant op grote invloed van het Frans doordat er grammaticale woordsoorten zijn ontleend, maar aan de andere kant is er maar weinig grammaticaal materiaal ontleend en heeft de ontlening van leenwoorden vooral invloed gehad op de categorie van inhoudswoorden (en dan met name zelfstandige naamwoorden). De aantallen van 33 verschillende Franse leensuffixen en 1.731 (mogelijk) Franse leenwoordtypen die in het *LOL*-corpus zijn aangetroffen, kunnen wijzen op een grote invloed van het Frans, maar aan de andere kant komen de meeste van deze leenwoordsuffixen en leenwoorden maar weinig voor in het taalgebruik. Leenwoorden blijken goed geïntegreerd te worden in de Nederlandse woordenschat, zelfs direct bij ontlening, en ook leensuffixen zijn geïntegreerd in de Nederlandse morfologie. Hiertegenover staat dat leensuffixen maar beperkt productief gebruikt worden in het Nederlands, waarmee de invloed van het Frans op de Nederlandse morfologie niet al te diepgaand lijkt te zijn geweest. Er is dus een grote hoeveelheid Franse leenwoorden en leensuffixen in het Nederlandse taalgebruik te vinden,

maar de variatie in de woordsoort, de typen leensuffixen en de leenwoordtypen die voorkomen is beperkt, evenals de productiviteit in het Nederlands met uit het Frans ontleende elementen.

Het historisch-sociolinguïstische corpusonderzoek dat in dit proefschrift is beschreven, heeft dus aanzienlijke resultaten opgeleverd, die inzicht hebben gegeven in de Franse invloed op het taalgebruik in Leiden gedurende vier eeuwen en in verschillende sociale domeinen. Daarbij is duidelijk geworden dat het antwoord op de vraag naar de mate van invloed van het Frans afhankelijk is van het gekozen perspectief: in sommige opzichten kan gesproken worden van een verregaande Franse invloed, maar in andere opzichten heeft het Frans het Nederlandse taalgebruik maar beperkt beïnvloed. Het is dus een nieuw, genuanceerd beeld dat het historisch-sociolinguïstisch onderzoek naar de Franse invloed op het Nederlands heeft opgeleverd.